

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Belə bir vəziyyətdə sovetlərə qarşı Azərbaycanın müxtəlif yerlərində baş verən üsyanlar XI orduda elə bir hiddət yaratmışdı ki, onlar hayların Azərbaycana təcavüzünə dəstək vermiş və düşmüşdü ki, Azərbaycan Türkləri ermənilər tərəfindən nə qədər çox sıxışdırılsa, onların sovetlərə itaəti bir o qədər artar. (Seçmələr bizimdir - A.M. Bax: Fəzail İbrahimli, Azərbaycanın nisbi müstəqilliyinin sonu və Qarabağ oyunu, Qarabağ: Dünən, bu gün və sabah, IX elmi-əməli konfransın materialları, Bakı 2010, səh. 76.

Sovetlərin bu taktikası həm Rusiyaya, həm də Ermənistanla yaramış, 29 noyabr 1920-ci ildə Ermənistanla Sovet hökuməti qurulan kimi 30 noyabr 1920-ci ildə Azərbaycan Kommunist Bolşeviklər Partiyası Mərkəzi Komitəsinin siyasi və təşkilat bürolarının birgə iclasında Zəngəzurun bir hissəsinin ermənilər tərəfindən işğal qəbul edilmiş və bu ərazilərin Ermənistanla birləşdirilməsinə razılıq verilmişdi. Lakin ermənilər və onların havadarları bununla kifayətlənməmiş, Qarabağın dağlıq hissəsinin Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsini irəli sürmüşdü.

AK(b)P MK siyasi və təşkilat bürosunun 27 iyul 1921-ci il birgə iclasında bu məsələyə baxılmış və Ermənistanın bu iddiası rədd edilmişdi. Lakin ermənilər bu iddialarından əl çəkməmiş, Rusiya Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 27-28 iyul 1923-cü ildə keçirilmiş plenumu bir ay müddətində Dağlıq Qarabağa «vilayət muxtariyyəti» verilməsi barədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə ultimatum xarakterli tapşırıq vermiş, bu qərarı yerinə yetirməyə məcbur olan Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi «Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin yaradılması haqqında» dekret vermişdi. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin bu «dekret»i Ermənistanla və ermənilərin himayədarlarına gələcək siyasi oyunları üçün bir «tutanağ»a, Azərbaycan xalqı üçün bir «çibən»ə çevrilmişdir.

Beləliklə, Rusiyanın erməniləri 200 il (1723-1923) müddətinə öz himayəsi altına almasının üçüncü mərhələsində Rusiya Quzey Azərbaycan ərazisində 29 min km²-lik bir «Ermənistan» adlı dövlət, bir də 4 min 160,5km²-lik bir Dağlıq Qarabağ adlı muxtar vilayət yaratmağa nail olmuşdu. 3 mart 1878-ci ildə Rusiya ilə Osmanlı Türkiyəsi arasında bağlanan «Ayastefanos müqaviləsi» ilə ilk dəfə rəsmi sənədlərə daxil olan «erməni məsələsi» nəzərdə tutulan əra-

zidə olmasa da, 28 may 1918-ci ildə xarici havadarların sayəsində həll edilmiş, 28 iyun 1923-cü il tarixli Rusiya Kommunist Partiyası Qafqaz bölgə komitəsinin ultimatumu ilə Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin 7 iyul 1923-cü il

Sovet Rusiyası öz strateji məqsədlərinə nail olub Qafqaz sovetləşdirərək burada möhkəmləndikdən, Azərbaycanın tarixi ərazisi Qarabağı ikiyə ayıraraq hayların istəyini yerinə yetirdikdən sonra Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan sovet respublikaları arasında sərhəd məsələlərini müvəqqəti olaraq dondursa da, istər Ermənistan,

Mərkəzi Komitənin katibi G.M.Malenkov tərəfindən 28 noyabr 1945-ci ildə Azərbaycan Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Mirçəfər Bağırova göndərilmiş, onun rəyini bildirməsini təklif etmişdi.

Mirçəfər Bağırov bununla bağlı 10 dekabr 1945-ci ildə Moskvaya öz cavabını bildirmiş-

Ümumittifaq K(b)P MK-dən yuxarıda göstərilənlərdən əlavə aşağıdakı məsələlərə də baxılmasını xahiş edirik:

Gürcüstanlı yoldaşlar Azərbaycan SSR-nin Balakən, Zaqatala və Qax rayonlarının Gürcüstan SSR-nin tərkibinə daxil edilməsi məsələsini qoyurlar. Göstərilən rayonlarda əhalinin ümumi sayı 79 min

Sovet Rusiyasının Türkiyə və Azərbaycana qarşı "erməni kartı"

(başlangıcı ötən sayımızda)

tarixli qərarı ilə «Dağlıq Qarabağ məsələsi» adlı yeni bir «erməni məsələsi» gündəmə gətirilmişdi.

Azərbaycanın sovetləşməsinin ilk üç ilində (1920-1923) baş verən hadisələr nəticəsində Qarabağ tarixi coğrafi bütövlüyünü itirərək iki hissəyə (aran Qarabağ, dağlıq Qarabağa) ayrılmış, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin təşkili nəticəsində Cavanşir, Şuşa və Qubadlı qəzalarının bəzi əraziləri öz inzibati bölgüsündən ayrılaraq, Dağlıq Qarabağın

istər Dağlıq Qarabağ, istərsə də xaricdəki ermənilər Azərbaycanla bağlı separatçılıq fəaliyyətlərini dayandırmamış, erməni siyətçiləri, yazıçıları və digər zümrələrdən olanlar da erməni strateji məqsədinin fəal döyüşçülərinə çevrilmişdilər.

Bu işdə Mərkəzi Sovet rəhbərliyi də ikili standart tətbiq edərək, Azərbaycan daxilində daim problem yaratmış, stratejiyqsının əsas tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağda əhalinin

di. Tarixi faktlar və yüksək siyasi və diplomatik bir dillə yazılmış cavab məktubunda Mirçəfər Bağırov bildirmişdi ki: «Biz Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-nin tərkibinə qatılmasına etiraz etmirik. Lakin bu ərazinin Ermənistan SSR ilə ümumi sərhədlərinin olmaması və Ermənistandan yalnız Azərbaycanlıların yaşadığı Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər və Dəstəfur rayonları ilə ayrılması səbəbindən partiya orqanlarının göstərişi

nəfər olduğu halda cəmi 9 min gürcü-inqloyun yaşamasına baxmayaraq, biz bu məsələyə baxılmasına etiraz etmirik. Lakin bu məsələ ilə bir zamanda Gürcüstan SSR-nin demək olar ki, yalnız azərbaycanlıların yaşadığı və bilavasitə Azərbaycan SSR-yə bitişik olan Borçalı rayonunun Azərbaycan SSR-nin tərkibinə daxil edilməsi məsələsinə də baxılmalıdır.

Və nəhayət biz, Dağıstan SSR-nin keşmişdə Azərbaycana bir hissəsi kimi, Bakı qu-

tərkibinə daxil edilmişdi. Bu azımi kimi Qarabağın qalan hissəsindən də bir «Kürdüstan» qəzası yaradılmış, onun mərkəzi qəza icrakom sədri müəyyən edilmişdi. Beləliklə, Qarabağın tarixi ərazisindən Azərbaycan SSR-nin tərkibində cəmi 15 min 996,9 kvadrat km-lik bir ərazi qalmışdı.

Sonrakı inzibati-ərazi bölgüləri prosesində Zəngəzur qəzasının Azərbaycan SSR-nin tərkibində qalan hissəsində əvvəlcə Qubadlı, sonra Kürdüstan qəzası, daha sonra isə müəyyən dəyişikliklərlə Zəngilan, Qubadlı, Laçın rayonları, Ağdam və Cəbrayıl quberniyalarının ərazisində isə Ağdam, Bərdə, Ağcabədi, Tərtər (Mibəşir) və Cəbrayıl rayonları yaradılmışdı.

Bir məsələni də xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti elmi-coğrafi prinsip əsasında deyil, volyuntarist, yəni ermənilərin sayca çoxluğu prinsipi əsasında Sovet Rusiyası tərəfindən gələcək siyasi məqsədi üçün yaradılmışdı.

etnik tərkibinin hayların xeyrinə fərq yaradacaq dərəcədə dəyişdirilməsi məqsədini güdən siyasət həyata keçirmiş, həmin dövrdə Ermənistanla Azərbaycan Türklərinin daha çox və daha sıx yaşadıkları Vedi, Əzizbəyov və Qarabağlar rayonlarından ibarət bir Muxtar qurum yaradılmasını ağıllarına belə gətirmemişlər.

Mərkəzi Sovet rəhbərliyi hayların 1920-1930-cu illərdə tam nail ola bilmədiklərini II Dünya müharibəsinin başa çatmasından dərhal sonra ermənilərlə birlikdə həyata keçirməyə çalışmışlar. Belə ki, 1945-ci ilin noyabr ayında Ermənistan Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Arutyunov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş katibi Josif Stalinə müraciət edərək, Azərbaycan SSR-nin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin «Qarabağ vilayəti» kimi Ermənistanın tərkibinə daxil edilməsi haqqında məsələ qaldırmışdı. Bu müraciətin mətni Ümumittifaq (bolşevik) Partiyası

əsasında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 7 iyul 1923-cü il tarixli dekreti ilə mərkəzi Xankəndi, indi Stepanakert adlanan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılmışdı. Beləliklə, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazi cəhətdən heç vaxt Ermənistan SSR-yə bitişik olmamış və hazırda da bitişik deyildir...

Eyni zamanda Ümumittifaq K(b)P MK-nin nəzərinə çatdırmağı zəruri hesab edirik ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-nin tərkibinə daxil edilməsi məsələsinə baxılarkən Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına bitişik olan və əsasən azərbaycanlıların yaşadığı Əzizbəyov, Vedi və Qarabağlar rayonlarının Azərbaycan SSR-nin tərkibinə daxil edilməsi məsələsinə də bəxətilməlidir. Bu rayonların mədəni və iqtisadi cəhətdən son dərəcə geridə qalmasını nəzərə almaqla, bunların Azərbaycana verilməsi əhalinin maddiməişət şəraitini və ona mədəni-siyasi xidmət işini yaxşılaşdırmağa imkan yaradardı.

berniyasının tərkibinə daxil olan və hazırda Azərbaycan SSR-yə bitişik olan Dərbənd və Qasımkend rayonlarının Azərbaycan SSR-nin tərkibinə qatılması məsələsini nəzərdən keçirilməsini xahiş edirik. Bu rayonların əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarətdir və maldarlıqla məşğul olan bu əhalinin yarıdan çoxu ilin doqquz ayını Azərbaycan ərazisində keçirir.

Qaldırılmış bütün məsələlər üzrə təkliflərin hazırlanması üçün tərkibinə marağı olan hər bir respublikadan nümayəndələr daxil edilməklə Ümumittifaq K(b)P MK Komissiyasının yaradılmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Azərbaycan KP MK katibi M.C.Bağırov

10 dekabr 1945-ci il. N1330, Bakı şəhəri.

(Seçmələr bizimdir - A.M. Bax: Yaqub Mahmudov, Kerim Şükürov, Qarabağ tarixi, Qarabağ: Suallar və faktlar, Bakı 2005, səh.37-38).

(ardı gələn sayımızda)